

Liberar las linguas da la praschunia

In veteran rumantsch sclerescha ed appellescha

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **«La finamira dal forum è d’integrar il talian per 2020 en il rom da la plurilinguitad costituziunala svizra; lezza duai esser ina realitad effectiva.» Quai di l’art. 2 dals statuts dal «Forum per l’italiano in Svizra» (diego.erba@bluewin.ch) approvà ils 25 da schaner 2014 a Cuira.** Ina da las quatter gruppas da lavur dal forum ha num: «Gli svizzeri conoscono la lingua italiana»; questa è incumbensada d’augmentar e coordinar las occasiuns d’emprender talian ordaifer la Svizra italoфона». I sa tracta pia da derasar il studi dal talian en las regiuns svizras d’altra lingua. Lezza spierta sa drizza spezialmain – ma betg mo – a la giuventetgna da derivanza taliana u italoфона che giavischa da sa perfecziunar en la lingua dals babuns. En plis lieus han ins mess ad ir classas bilinguas cun instrucziun en la lingua locala, il tudestg, ed en quella dals uffants immigrads. Quest svilup va plaun, ma el munta gia ina ruptura cun la norma tradiziunala da territorialitad: «In lieu, ina lingua fundamentala.»

Per l’identitad linguistica dal singul

Gist quests dis è cumpari a Turitg in essai da 158 pp. davart la plurilinguitad (1). Quai na smirvegliia en sasez betg. L’autur, Romedi Arquint (*1943, Cinuos-chel), è da lingua rumantscha; era quai para en urden: In Rumantsch viva oramai en la bilinguitad, davent da ses emprims onns enfin a sia mort. Ma lez autur è in Rumantsch cosmopolitic: El è stà parsura,

Romedi Arquint.

FOTO M. HARTMANN

betg mo da la Lia Rumantscha (LR), mabain era da l’Uniun federalistica da cumanzas etnicas europeicas (UFCE <www.fuev.org>), rait da passa novanta gruppas che cumbattan democratica-main mintgina per ses agen linguatg. Sin sia pagina d’Internet pon ins leger che l’UFCE «s’engascha per mantegnair e promover identitad, lingua, cultura, dretgs ed atgnadad da las minoritads europeicas, (...) cunzunt ils linguatgs ils pli periclitads.» L’essai d’Arquint sa funda sin sia vasta experientscha en la LR e la UFCE, sco era sin il studi d’ovras sociologicas numerusas e variadas. En sia introducziun scriva l’: «Nossa societad è bulada da la movibladad; la praschunia terrioriala dals linguatgs frunta sin il dretg fundamental da l’uman a la libertad da la lingua, numnada savens era princip da persunalitad. In examen objectiv da la realitad mussa che lezza realisaziun inflexibla fa donn al rumantsch: Ses territori d’origen vegn plaun a plaun in reservat exotic, entant ch’ils blers Rumantschs vivan utrò, en aglomeraziuns sco quella da Turitg nua ch’ins na fa nagut per il rumantsch. Il princip terriorial protegia percuenter l’omogenitad da tschels trais linguatgs naziunals, ils quals n’èn betg periclitads (...). Quest essai vul prender posiziun per in schlargiament da la libertad da lingua, cunzunt en il champ da l’educaziun. In stadi liberal modern duai resguardar il dretg dal singul a sia identitad linguistica autonoma. Quai munta era ch’ins duaja rinforzar l’emprima lingua» (pp. 12–13).

Per las diasporas en la Bassa

Arquint analisescha la bilinguitad rumantscha e quella da la Svizra italoфона en in chapitel intitulà: «Las linguas naziunals en la furmazion e la cultura.» El scriva: «Rumantschas e Rumantschs han pudì far ritgas experientschas en plurilinguitad (...). Minoritads etnicas fan ora var 14% da la populaziun europeica; tiers vegnan las populaziuns immigradas (...). Retschertgas mussan che las enconuschientschas da tudestg tar ils uffants scolarisads per rumantsch na sa distinguon betg essenzialmain da quels dals uffants scolarisads per tudestg. Per ils Rumantschs n’è quai betg ina pretensium, mabain in avantatg. Cun lur savida sufficienza davart duas linguas èni ‘germanofons plus’; quai po rinforzar lur autostima. Ma lezza bilinguitad da scola vala mo per quels che vivan en lur territori linguistic (...). Bliers exponents d’ina lingua vivan savens ordaifer ses intschess. Lezs èn savens geniturs sensibilis che lessan transmetter lur ierta linguistica e culturala als uffants, ma n’han nagin dretg

cultural e scolastic en in chantun d’altra lingua. Roberto Bernhard (...) ha contribui a la debatta proponend ‘in’exceptiun al princip terriorial’, l’emprim sco ina mesira dapli per promover il rumantsch; lur ha l’resguardà er il talian (...). El pudeva far attent al sustegn finanziel federal al Grischun ed al Tessin per mantegnair las duas linguas e culturas (...). Plinavant ha l’ punctuà ina cuntradicziun evidenta: Ils uffants immigrads disponan da blers curs da profundaziun en lur emprima lingua ordaifer la scola e da mesiras d’integraziun; tut quai è dentant facultativ e vegn per part arranschà da lur stadis. A Turitg per exempel finanziescha il consulat d’Italia curs d’introducziun en la lingua e cultura taliana, entant ch’ils uffants tessinais ston sa cuntentar cun la lingua tudestga e sias variantas dialectalas (...). Ma l’idea da Bernhard n’ha interessà ni las organizaziuns da la societad civila, ni las societads linguisticas» (pp. 140–142).

Basilea e Turitg gidan

La proposta da Bernhard chatt’ins gia en in essai plain temperament publicgà il 1968 da l’istoricher Jean Rudolf von Salis (-Soglio, 1901–1996, premi grischun da cultura 1984): «Il Tessin dumbra oz (1965) 215 000 olmas, (...) ma var 40 000 Tessinais vivan en auters chantuns; ils blers vegnan a perder lur lingua materna suenter ina generaziun (...). Ils Svizzers italoфons pudessan chattar lieu en ina citad taliana da grondezza media; igl è ordvart alarment che 20% d’els vivan a nord da las Alps, dal tuttatatg dependents dal squitsch economic e social da lur conturn (...). Nus pretendain che la maiortad alemana gidia ils commembers da las minoritads linguisticas chasads en ses mez a mantegnair lur lingua ed atgnadad» (2). Quai vala sa chapescha era per quella part da la Rumantschia che viva en la Bassa. Duas citads grondas en la Svizra dal nord mussan oz che quai è pussaivel. La Quotidiana dals 25 da settember (p. 15) ha rapportà: «Dapi l’entschatta dal nov onn da scola pon scolaras e scolaras cun ragischs rumantschas profundar lur lingua materna en las citads da Basilea e Turitg (...). Dapi l’avust 2014 sa scuntran diesch uffants la sonda avantmezdi en la chasa da scola da Basilea Wasgenring per il rom facultativ ‘instrucziun rumantscha’ (...). Els discurren en lur agen idiom e scrivon en la lingua da standard rumantsch grischun. Sin iniziativa da la LR e da l’Uniun Scuola Rumantscha Basilea è il Departament d’educaziun (...) pront da sustegnair la purschida en ina fasa da pilot. A Turitg ha l’Uniun Quarta Lingua inizià la purschida che vegn purtada era da la LR.

17 uffants van la mesemna a lecciuns da rumantsch en la chasa da scola Hirschen-graben (...). Per omadus stgalims datti ina scolara ed in assistenta. Sche la persuna d’instrucziun discorra sursilvan instruescha l’assistenta in idiom ladin e viceversa.»

«La via roiala vers la bilinguitad»

Tge munta bilinguitad? Arquint: «L’optica monolingua è oz antiquada (...). Plurilinguitad vul dir per mai l’abilitad da sa far chapir bain en il mintgadi, sco era l’abilitad sufficienza da leger e scriver, e quai en in u plis linguatgs esters. Il diever da la lingua po s’adattar a relaziuns socialas, economicas u autras (...). Per cuntanscher in’autentica bilinguitad u plurilinguitad, basegn’ins impuls en scola ed ordaifer. En scola ston ins dar dapli pais a l’abilitad a bucca, instruir a moda bilingua ed arranschar segurns linguistics. Ordaifer la scola ston ins scuntrar munds linguistics a moda aventurusa» (pp. 14–16). Ma co va quai? «Instruir ina lingua senza sa referir a contexts è en teoria pussaivel, ma po strusch manar a resultats cuntentavels (...). Ins pudess instruir in da tschels linguatgs naziunals a moda attractiva ed efficazia mo cun generusas mesiras d’accompagnament (...). Models da scola bilingua èn la via roiala vers la bilinguitad. Tals models èn fitg dera-sads en il Canada biling. En Svizra ston ins als tschertgar cun ina marella – danor en la Rumantschia – e quai schizunt sper in cunfin linguistic u en citads bilinguas pitschnas (...). Igl è obligatori da dar en ils gimnasis in’introducziun a las quatter linguas da la Svizra; ma quai vegn strusch realisà» (pp. 93-94). Ina tala introducziun fiss dentant ina moda e maniera da far attent la giuventetgna a la realitad rumantscha. Arquint menziuna era buns exempels deplorablmain memia rars, sco quel da Bienna, descrit pliras giadas da La Quotidiana, e quel da Sierre/Siders (Vallais) sper il cunfin linguistic, nua ch’ils uffants pon frequentar «ina scola bilingua e lura ils gimnasis da Brig e Sion cun classas monolinguas e classas bilinguas» (p. 150). Classas bilinguas datti er en trais «collèges» da Monthey/VS. In grond compliment al parlament communal ed a la glieud da Cuira per las scolinas e scolas bilinguas cun rumantsch u talian: «Il 2014 leva il Cussegl communal spargnar a disfavur dals dus tips da scolas, ma il parlament las ha mantegnidas, oravant tut grazia al ferm squitsch popular» (p. 149).

Resguardar la patria culturala dals uffants poliglots

Ins cumenza pia plaun a plaun a chapir

ch’uffants italoфons e rumantschs en aglomeraziuns da la Bassa possedan oramai la ricchezza spiartala d’ina bilinguitad acquistada sin via e sin piazza da scola e ch’ins sto mo fructifitgar lezza conquista. Quai è anc pli allegraivel cur ch’i sa tracta d’uffants da fluss migratoris portugais, serbs, tamils, tircs euv., arrivads pli tard en Svizra, cun geniturs che han fadia da s’organisar en lobis. I resta anc adina blier da far per che tals uffants possian survegnir la scolaziun adattada per lur identitad linguistica. «En Svizra datti plis projects empermettents per promover la lingua dal pajais d’origin dals uffants poliglots (...). Il project da Turitg per exempel è francà en la lescha chantunala per la scola populara. Il chantun stipulescha insaquantas cundiziuns da basa, sco la qualificaziun pedagogica ed il duair da sa perfecziunar per la magistraglia, il dumber maximal d’uras d’instrucziun per scolinas ed emprimas classas primaras, l’integraziun da l’instrucziun en il plan general. Ins po dar las uras en las stanzas da scola. Ins integrescha las notas dals curs en l’attestat da scola. I sa tracta en sasez d’ina spiarta facultativa ordaifer la scola; ella vegn finanziada segund las disposiziuns dals consulats cumpetents e dals geniturs (...). Pretender resguard per las atgnas ragischs linguisticas e per la patria culturala da mintga uman domicilià en in stadi, quai munta ina vieuta radicala da la politica linguistica en il sector d’educaziun» (pp. 128–129 e 131). Arquint resumescha sia visiun sco suonda: «Igl è il duair dal stadi da garantir enconuschientschas sufficientas da ses agen linguatg al dumber maximal d’umans che vivan en ses intschess. A medem temp duai il stadi pussibillar enconuschientschas sufficientas da lur atgna emprima lingua a quels umans (...). Il sistem statal d’educaziun duai prender cumgià dal pèr, lingua materna / lingua estra’ e promover la bilinguitad. La confederaziun ed ils chantuns duain decretar ina legislaiziun da basa che pussibileschia e promovia scolas piunieras tenor las necessitads e pussaivladads localas» (p. 154). L’anteriuur parsura da la LR e da l’UFCE ha insumma ponderà e surdà a las generaziuns pli giuvnas ina bilantscha orientada vers l’avegnir, ina bilantschia da decennis deditgads a promover il rumantsch ed ils linguatgs europeics periclitads.

1. Romedi Arquint, Plädoyer für eine gelebte Mehrsprachigkeit. Turitg (Neue Zürcher Zeitung, ISBN 978-3-03823-910-9) 2014.
2. J(ean) R(udolf) von Salis, Schwierige Schweiz. Turitg (Orell Füssli) 1968, pp. 60–61.